

ALERT voor sociaal werk en politiek

PLURALISTISCH OVERLEG WELZIJNSWERK VZW

DENKTANK SOCIAAL WERK EN POLITIEK

Verslag 1ste rondetafel op 2 december 2009

Lijst van genodigden (aanwezigen in cursief): *Bea Van Robaey*s, Bernard Hubeau, *Bert Lambeir*, Bob Cools, Chris Truyens, Dirk Geldof, Filip De Rynck, Frederic Vanhauwaert, Geert Inslegers, Gerard Van Menxel, Ghislain Verstraete, Guido Cuyvers, Hilde Geudens, Inge Debel, Jan De Maeseneer, Jan Masschelein, Jan Peeters, *Jan Steyaert*, Jo De Niel, Johan Put, Joris Van Puyenbroeck, Katrien De Koster, Kelly Wood, *Koen De Vylder*, Koen Hermans, *Kris Lamberts*, Kristel Driessens, Kurt De Backer, Lieven Annemans, *Luc Notredame*, *Ludo Fret*, *Ludo Serrien*, *Marijke Enghien*, Marijs Geirnaert, Marleen Heysse, Martin Zuithof, *Michel Tirions*, Mie Jacobs, Min Bergmans, Myriam Vanvinckenroye, *Nicole Vettenburg*, Pascal De Decker, *Patrick Bedert*, Patrick Loobuyck, *Paul Pataer*, *Peter Goris*, Piet Van Schuylenberg, *Pieter Fret*, Rudi Roose, *Sandra Van den Eynde*, *Sven Panmans*, Véronique Vancoppenolle

UIT DE UITNODIGING

'Intussen hebben we tien jaar 'actieve staat' achter de rug en discussieerden en publiceerden we duchtig over identiteit en effectiviteit van het sociaal werk. Tijd dus om ons nog 's te bezinnen over de maatschappelijke trends en de kracht waarmee het sociaal werk er kan op inspelen als hoeder van solidariteit én zelfbeschikking. Ook voor ons tijdschrift een cruciale oefening, want rond welke thema's moet er vanuit ALERT de komende jaren prioritair gepubliceerd worden? Omdat we die denkoefening vaker willen doen, zullen we rond de redactie van ALERT een ruimer netwerk weven in de vorm van een 'Denktank voor sociaal werk en politiek'. Naast onze redactieleden zal u er medewerkers ontmoeten van overheidsdiensten, steunpunten voor sociaal werk en voor sociaal onderzoek in hogescholen, universiteiten en kenniscentra. Dat verklaart ons perspectief: samen reflecteren over maatschappelijke trends, de effectiviteit van het sociaal werk dat daarop wil inspelen én de wijze waarop we er met kennisdeling kunnen toe bijdragen. '

INTRODUCTIE LUDO FRET, HOOFDREDACTEUR ALERT

De roepnaam 'Denktank Sociaal Werk en Politiek' geeft goed de doelstelling weer: samen nadenken én spreken over het sociaal werk en de sociale politiek die in de huidige maatschappelijke context wenselijk zijn. We hebben voor dat denkwerk mensen uitgenodigd die de praktijk en het beleid ondersteunen vanuit diverse steunpunten: overheid, werkveld, opleiding en onderzoek. De gesprekken die we nu en de komende jaren in deze denktank willen voeren, mogen op de eerste plaats deugd doen aan de aanwezige denkers. Maar wij willen die deugdelijke waarden en die kennis ook publiek delen met andere steunpunten en beleidsmakers. We doen dat door rondetafels te organiseren en door te publiceren. Want het sociaal werk moet voortdurend uitgedaagd worden om signalen uit te sturen. Door een maatschappijkritische rol op te nemen blijft binnen de context van globalisering en activering de sociale bescherming van kwetsbare burgers overeind.

Een eerste voorzet

ALERT heeft altijd geprobeerd om dat debat over sociale bescherming levendig te houden. In de jaren zeventig konden we ons daarvoor laten meedeinen op de golven van de sociale bewegingen. Maar die emancipatiebeweging verschoof van kwetsbare burgers naar de hulpverleners en hun organisaties. In de magere jaren tachtig en negentig werd de kar voor het paard gespannen en kregen allerlei particuliere belangen de boventoon: van werkgevers- en werknemersorganisaties, van sectoren en organisatoren, van sociale en medische professionals. Verkokering was overal troef. Tien jaar geleden kondigde zich een kentering aan. De idee van de actieve verzorgingsstaat joeg een siddering door alle kokers van het sociaal werk. Op een seminarie over 'de nieuwe sociale kwestie' kregen we zonder veel moeite 300 sociale werkers samen uit alle sectoren. Ze wilden weten wat hen met die actieve staat te wachten stond en hoe ze moesten repliceren als hen gevraagd zou worden zichzelf én hun cliënten te activeren en te responsabiliseren.

We vonden in Prof. Frans Lammertyn een wijze man om ons in 1999 voor te gaan in onze vertwijfelde zoektocht 'naar nieuwe vormen van sociale bescherming voor een nieuwe sociale kwestie'. Dat blijkt uit zijn bijdrage uit ons onvolprezen ALERT-archief dat we u toestuurden. Ook hij stelde vast dat we in onze postverzuilde context nood hebben aan nieuwe sociale antwoorden op andere vragen. Hij beschrijft die nieuwe moderniteit wat onheilspellend met termen als differentiatie, complexiteit, diversiteit, fragmentatie, verkokering, destabilisering, precarisering. Maar kenmerkend voor de nieuwe moderniteit is toch vooral de 'individualisering' die twee gezichten heeft. Een lachend gezicht van de actieve burger die geëmancipeerd de nieuwe kansen krijgt en grijpt. En een triester gezicht van de kwetsbare uitvaller die kansen moet missen en voor wie de bandeloze vrijheid geen weldaad maar een kooi is. Die grotere ongelijkheid van keuzevrijheid en keuzedwang vraagt een nieuwe combinatie van sociale zekerheid en activerend sociaal werk, dat mensen op een ethisch verantwoorde wijze uit hun cultuur van afhankelijkheid durft halen.

Over die moed tot activering hadden we de voorbije 10 jaar meer ethisch moeten debatteren, omdat er autoritaire en meer ondersteunende versies zijn van dat nieuwe burgerschapscontract. Ik verwijs naar een recent Editio in ALERT waarin ik dat cruciale onderscheid illustreerde met de visie op 'activering' van de conservatieve Bart De Wever en de progressieve Frank Vandenbroucke. De ene kan als 'nieuwe moralist' model staan voor het paternalisme en moralisme van vroeger, de andere vindt dat het sociaal werk zonder vaste codes moet leren omgaan met morele dilemma's. Kortom, de vraag is wat op dit moment dominant is in de ethiek van het sociaal werk. In een activerende en politiserende visie staat de effectieve ondersteuning van de individuele keuzevrijheid, de autonomie en de zelfbeschikking van de kwetsbare burger centraal. Het is een keuze voor actieve inburgering die ook plichten meebrengt en die het sociaal werk daarom voortdurend voor morele dilemma's plaatst. Het pluralistische debat dat daarbij hoort vermijdt dat opnieuw één of andere particuliere moraliteit wordt opgelegd aan alle burgers, zoals in de standpunten over abortus en euthanasie.

Een tweede voorzet

Actief pluralisme laat mensen zelf keuzes maken. Dat pluralisme was ook de uitdaging die Frans Lammertyn 10 jaar geleden voor de sociale bescherming formuleerde. Koen Hermans trad tien jaar later in dezelfde voetsporen met de vraag hoe het 'Sociaal werk daarmee nu de toekomst in moet'. We stuurden u ook die tekst mee door. Ludo Serrien (Koen Hermans zelf moest zich op de valreep verontschuldigen) samen vanuit de vraag: welke nieuwe vormen van sociale bescherming werden nieuwe uitdagingen voor het sociaal werk?

1) Economische veranderingen:

- Globalisering, kennismaatschappij:
  - Kloof laag- en hoggeschoolden
  - Jongeren grootste verliezers
  - Insiders versus outsiders
- Uitdagingen voor sociaal werk:
  - Laaggeschoolden emanciperen
  - Activering – trajectbegeleiding
  - Jongvolwassenen
  - Migratie: verkleuring

2) Pluriformiteit van leefvormen:

- Nieuw samengestelde gezinnen
- Scheiding en onwelzijn
- Armoederisico's alleenstaanden
- Blijvende ongelijkheid man-vrouw
- Kinderlast als sociaal risico
- Uitdagingen voor sociaal werk:
  - Hulp bij en na scheiding
  - Alleenstaande moeders: opvoeding of arbeid
  - Individuele ondersteuning vs. Activeren van sociale netwerken
  - Vroegtijdige interventies & verschuiven grens private en publieke ruimte

3) Vergrijzing:

- Kost van de vergrijzing
- Armoede: "pensioenparadox"
- Meer alleenstaanden, minder mantelzorgers
- Vermindering van sociale participatie
- Uitdagingen voor sociaal werk:
  - Eenzaamheidsinterventies. Sociale omgeving contactrijker maken.
  - Voor iedereen belangrijke doelgroep.
  - Zorg vs. psychosociale ondersteuning

4) Individualisering:

- Twee gezichten: autonomie + onzekerheid
- Keuzevrijheid + individueel schuldmodel
- Nieuwe breuklijn o.b.v. beschikken over "menselijk kapitaal"
- Identiteits- en existentiële vragen
- Depressie en zelfdoding
- Uitdagingen voor sociaal werk:
  - Individueel schuldmodel (vb.risicjongeren, opvoedingsbekwaamheid)
  - Individualisering van sociale problemen

5) Samenleven:

- Afname van sociale cohesie
- Sociaal kapitaal (bonding en bridging) onder druk
- Oude en nieuwe verenigingen (sport)
- Negatieve houding tgo. ECM
- Toename professionele hulp & uitholling informele solidariteit?
- Uitdagingen voor sociaal werk:
  - Actief burgerschap als middel
  - Versterken sociaal kapitaal
  - Omgaan met diversiteit
  - "Samenlevingsopbouw"
  - Sociaal werk en verenigingen

6) Cruciale factoren in ongelijkheid en armoede:

- Huishoudtype
- Origine
- Uitkeringstrekkers
- Opleiding
- Gezondheid
- Uitdagingen voor sociaal werk:
  - Structurele aanpak?
  - Huisvesting
  - Preventie in vroege kindertijd
  - Gekleurde armoede (ongelijkheid vs. culturele benadering)

7) Medicalisering

- Medicaliseren en verwetenschappelijken van problemen
- Reductie naar somatische, neurochemie
- Medicatie
- Onderzoek en evidence-based
- Uitdagingen voor sociaal werk:
  - Sociaal alternatief voor medicalisering (individualisering)
  - Wetenschappelijke onderbouw: beschikbaarheid en toegang

8) Veranderingen aanbodzijde

- Participatie en vraaggerichtheid
- Vermarkting en vraagsturing
- Netwerken en samenwerking
- Veranderende rol van de overheid
- Vervaging tussen veiligheidsbeleid en sociaal beleid
- Strijd om het talent
- Conclusies voor sociaal werk:
  - Maatschappelijke positie van sociaal werk versterken
  - Waarden expliciteren
  - Samenwerking sociaal werk en onderzoek
  - Professionaliseren mét i.p.v. voor burgers

THEMATISERING VAN HET DEBAT OVER ALERT SOCIAAL WERK

1. De maatschappijkritische rol van het sociaal werk

Als je de geschetste maatschappelijke ontwikkelingen in acht neemt, dan moet het sociaal werk meer dan ooit een maatschappijkritische rol opnemen. Ze moet op basis van ervaringen en contacten met cliënten haar signaalfunctie uitwerken. Iedereen is het erover eens dat het sociaal werk ook een opdracht heeft rond structurele verandering, maar de concrete operationalisering daarvan blijft een moeilijk punt. Het sociaal werk moet sterk genoeg zijn om inclusieve beleidsmaatregelen af te dwingen. Daarvoor moet ze nog sterker leren onderhandelen met overheden en basisvoorzieningen (VDAB, ...). Want in de samenwerking met de opdrachtgevende overheid, blijft het sociaal werk te vaak stilzwijgend toekijken. Vanuit haar ervaringen en waarden moet ze meer bereid zijn tot –weliswaar doordachte- sociale actie. Warbij meteen ook het beeld genuanceerd wordt van de overheid die geen kritiek of bijsturing duldt. Het sociaal werk kan zich niet verschuilen achter dat beeld van een overheid die haar voortdurend monddood maakt. De samenwerking tussen werkveld en overheid inzake het strategisch plan gedetineerden is een mooi voorbeeld: beide partners hebben elkaar daarin met respect kunnen beïnvloeden en versterken.

2. Individuele schuld en collectieve oplossingen

Het sociaal werk wordt vandaag sterk ingekleurd vanuit een competentiedenken. Getuige daarvan het debat rond opvoedingsondersteuning: mits ze de juiste competenties beheersen, kunnen alle ouders goede opvoeders worden. Maar denken in termen van competenties zet de deur ook open voor een individueel schuldmodel. Ouders zijn zelf schuldig aan een opvoeding die ontspoot want ze hadden de kans om hun competenties bij te spijkeren. Het sociaal werk moet die culpabilisering blijven bestrijden. Want problemen van individuen zijn ook problemen van de samenleving. We zijn moreel verplicht én collectief gebaat om ze samen op te lossen. Om dat collectief oplossingsmodel te versterken zal het sociaal werk partners moeten zoeken: de media (beeldvorming), onderzoek en overheid. Maar opgelet: want ook bij die partners zitten er (uit)dragers van het individueel schuldmodel.

Via eigen probleemanalyses vanuit haar sociale praktijk moet het sociaal werk blijven tonen dat maatschappelijke problemen (armoede, opvoedingsproblemen, depressie, criminaliteit,...) niet te reduceren zijn tot individuele schuld of fout. In dat verband wordt de nuttige kennis over sociale problemen bij mensen die er dag in dag uit van op de eerste lijn 'hands-on' mee bezig zijn, vaak nog ondergewaardeerd. Het sociaal werk creëert via die vermaatschappelijking mee een maatschappelijk draagvlak voor een collectief oplossingsmodel. Want uiteindelijk moet Jan Modaal ervan overtuigd worden dat het gemeenschappelijk oplossen van die problemen voor iedereen goed is. Een strategisch plan gedetineerden kan maar werken indien op een publiek forum zorgvuldig uitgelegd wordt wie die gedetineerden zijn en hoe met hen gewerkt wordt (zie impact TV1-reeks 'Het leven zoals het is. Leuven Hulp'). Daarbij moet zorgvuldig verantwoord worden dat publieke middelen (belastingsgeld) verantwoord besteed blijven. Want alleen met dat draagvlak en die bereidheid tot solidariteit kan het sociaal werk voldoende kracht ontwikkelen om cliënten uit hun kwetsbaarheid en afhankelijkheid te halen.

3. Vrijwilligers bouwen mee aan vermaatschappelijking

Maatschappelijke problemen en de aanpak ervan moet zichtbaar in het centrum van de samenleving blijven staan / komen staan. Het bevestigt dat de samenleving er mee verantwoordelijk voor is (zie hoger: collectief oplossingsmodel). Daarom mag het sociaal werk zich niet blind staren op de eigen professionalisering. Want dan dreigt ze te vervreemden van haar omgeving. Het moet zich professionaliseren samen mét de burgers. Actieve en solidaire burgers moeten mee ingezet worden. Zo werd in de UK vrijwilligers succesvol ingezet bij de herintegratie van seksuele delinquenten. Effectief sociaal werk wordt niet alleen gedragen door het professioneel sociaal werk zelf.

Vrijwilligerswerk door burgers zou dus meer gebruikt kunnen worden als alternatief of complement. Dat wordt ook noodzakelijk, want door de vergrijzing wordt professionele zorg stilaan onbetaalbaar en zullen er te weinig arbeidskrachten zijn, zeker in het sociaal werk. Door samenwerkingsverbanden met burgers/vrijwilligers te smeden, kan meteen de kloof tussen de have en de have-nots beter overbrugd worden ('bonding-bridging').

Een hindernis voor vermaatschappelijking van het sociaal werk is de vaststelling dat cliënten de oplossing voor hun problemen in handen van de overheid leggen. Het sociaal werk moet daarom de kaart blijven trekken van participatie, mondigheid en vraagsturing van haar cliënten. Ze moet de kracht van onafhankelijke (gebruikers)organisaties mee versterken, bijvoorbeeld via de zelforganisatie van autonome armenverenigingen.

4. Sociaal werk op een horizontale as: netwerking en organisatievergroting.

Het sociaal werk zal in de toekomst nog sterker gekleurd worden door samenwerking en netwerkvorming over sectoren heen. Voorbeeld bij uitstek is de integrale jeugdzorg. Dit gaat over veel meer dan het efficiënt managen van complexe maatschappelijke

problemen. Met netwerkvorming deelt het sociaal werk de verantwoordelijkheid voor de aanpak van problemen. De 'zwarte piet' van problematische opvoedingssituaties kan dan niet langer alleen maar doorgeschoven worden aan de bijzondere jeugdzorg. Idem voor de gedeelde zorgverantwoordelijkheid inzake verontrustende situaties. Die dynamiek waarbij het sociaal werk op de werkvloer zichtbaar samenwerkt rond verschillende maatschappelijke thema's kunnen we voorstellen op een horizontale as.

Zo'n horizontale netwerkvorming leidt tot gedeelde zorgverantwoordelijkheid. Daarvoor moeten heel wat randvoorwaarden vervuld worden. Finaliteiten, mandaten en regie moeten helder afgesproken worden. In het woonzorgdecreet bijvoorbeeld blijft men daarover nog in het ongewisse. De vraag is in welke mate 'zachte' netwerkvorming een meerwaarde kan bieden. Kijk naar het strategisch plan gedetineerden: daar zijn de posities duidelijk afgesproken, maar zo'n netwerk tussen justitie en de ruimere sociale sector functioneert pas als je investeert in trajectbegeleiding. De feitelijke consequenties van samenwerking en netwerkvorming moeten dus concreet zichtbaar gemaakt worden. Daarom wordt ook gepleit voor betere organisatorische randvoorwaarden in de vorm van intersectoraal sociaal ondernemen, organisatievergroting, marktwerking, ...

5. Sociaal werk op een verticale as: verontwaardiging en inclusie.

Goed sociaal werk vertrekt bij bewogenheid en verontwaardiging van de individuele werker (cfr. 'de ziel van de stiel') in relatie met de hulpvrager. Dat primair proces is het grondvlak van het sociaal werk. Maar dat ethisch gekleurd werk heeft een politiek verlengstuk nodig. Managers van sociale ondernemingen moeten ook randvoorwaarden creëren voor de preventieve signalering van problemen. En het overheidsbeleid moet er een stimulerend kader voor bieden. Al die betrokkenheid kan je visueel voorstellen op een verticale as die laat 'schakelen' tussen individuele emotie (verontwaardiging), verantwoordelijkheid voor activering die afhankelijkheid vermijdt tot en met duurzame, structurele verandering met inclusief sociaal beleid en meer sociale rechtvaardigheid.

De sociaal werker moet heel dat spectrum in het vizier krijgen vanuit een sterk grondvlak dat ethische keuzes expliciteert, ook in termen van morele dilemma's. Dat vraagt niet alleen bewogenheid, maar ook scherpe observatie, analyse en strategisch denken en handelen. Die reflectie vraagt een lees- en schrijfcultuur die doen en denken beter met elkaar verbindt. Een sociaal werker moet inzien dat zijn tussenkomsten moeten vertrekken vanuit sterke morele overwegingen (bijvoorbeeld: vluchtelingen al dan niet helpen hier illegaal te blijven?), om vanuit moreel beraad het management van zijn organisatie mee te kunnen aansturen en doordacht te doen onderhandelen met de overheid.

Voor opleidingen sociaal werk ligt daar mee een opdracht om de identiteit en assertiviteit van het sociaal werk te versterken vanuit een normatieve professionalisering die discussies niet uit de weg gaat. Want daar zit nog steeds de groeiende kwetsbaarheid van de sociaal werker. Opleidingen kunnen jonge mensen slechts ten dele voorbereiden op zo'n complexe en veeleisende job. Levenslang leren in het sociaal werk is de oplossing die nog te weinig aangereikt wordt. De sociaal werker isoleert zich dan niet meer in het nemen van morele beslissingen. Sociale waarden moeten lerend geëxpliciteerd worden en mee gedragen worden vanuit een ruimer samenwerkingsverband ('democratische professionalisering'). Het management van de organisaties moet dergelijke relaties met een ruimer samenwerkingsverband helpen leggen.

6. Activering activeert het sociaal werk

Een actueel aandachtspunt op de verticale as is 'sociale activering'. Het sociaal werk moet op dat vlak veel transparanter worden. Moeten we cliënten onvoorwaardelijk

disciplineren of onvoorwaardelijk in de 'hangmat' van hun afhankelijkheid laten? Ook hier moeten we rekening houden met een maatschappelijk draagvlak dat evolueert. Zo wordt vandaag meer gewezen op het reële aandeel van individuele verantwoordelijkheid. Soms is een stok achter de deur nodig en moeten we willens nillens een 'paternalistisch' duwtje in de rug geven met bemoeizorg. We moeten die keuze dan wel expliciteren, vooraf en in onze rapportage. Want activering kan mensen uit een (gepercipieerde) afhankelijkheid van zorg helpen. Het bevestigt dat het sociaal werk zich permanent moet inlaten met het debat over haar morele basis. Waar liggen de grenzen van onze activering?

Het sociaal werk is geen monolithisch blok met één finaliteit en één normaliteit. Een OCMW medewerker heeft een andere opdracht en positie dan een CAW begeleider. Om te bepalen welke grenzen ze kunnen verleggen, moeten sociaal werkers de consequenties van die organisatorische inbedding goed inschatten. Die nuancering geldt ook voor de relatie met de 'disciplinerende' overheid. Vanuit het sociaal werk wordt die ten onrechte benaderd als een monolithisch blok: het sociaal werk moet strijden tegen de onwil en het onbegrip van de overheid. Terwijl de overheid ook een volwaardige partner is die vanuit een open kijk mee zoekt naar constructieve oplossingen. Getuige daarvan de volwaardige dialoog over armoedebestrijding en gedetineerden. Het sociaal werk moet alleen assertief de eigen finaliteiten, perspectieven en overtuigingen expliciteren.

7. Marktwerving: ook een kans

Een actueel aandachtspunt op de horizontale as is marktwerving en durven ondernemen op een democratische markt van sociale diensten. Het sociaal werk moet daar minder defensief op reageren. De markt is niet alleen een bedreiging, maar biedt ook kansen. Een defensieve reactie verraadt een kwetsbare sociale identiteit. Offensief reageren biedt mogelijkheden voor een sociale corrigerende regie van de overheid. Zo staat ook evidence-based sociaal werk niet noodzakelijk gelijk aan onderzoekers die het sociaal werk – onder één hoedje met de opdrachtgevende overheid - dicteren waar en hoe ze moeten tussenkomen. Mits het sociaal werk voldoende assertief is, kan de samenwerking met onderzoekers ook heel wat kansen bieden voor verdere professionalisering en voor practice-based policy.

Dat geldt voor het hele actuele debat rond marktwerving en het inspelen op de keuze van de overheid om meer opdrachten uit te besteden via open oproepen ('tendering'). Als publieke middelen op die manier meer optimaal besteed worden (goedkoopste optie kiezen) en als de aanpak effectiever wordt ('beste' optie kiezen), dan moeten we daar niet ideologisch of corporatistisch tegen zijn. Dit sociaal ondernemen kan ook ontkokerend effecten hebben en de concurrentie op de zorgmarkt (strijd voor subsidies) zichtbaar maken, als die levensbeschouwelijk ingekleurd wordt (de ziel van het kind, pedagogisch concept, ...). Zichtbare concurrentie kan beter sociaal gecorrigeerd worden. Dat blijkt in de inspanningen voor een gelijke kansenonderwijs.

Verslag m.m.v. Ludo Serrien, Pieter Fret, Peter Goris, Ludo Fret.

POW / ALERT 2010-04-01